

О фирми Витомира Марковића и Ивана Павловића из Београда

УГЉЕША РАЈЧЕВИЋ

Истраживачи црквене уметности друге половине XIX и прве половине XX века много пута су имали прилике да у сеоским, црквама, па и у мањим градовима, застану пред иконостасом и живописом црквених зидова питајући се: коме ту, најчешће скромну, уметност да припишу. Призивање сећања у помоћ и ослањање на компаративну методу, најчешће неће дати жељени резултат. Разлог наше немоћи пред таквим проблемом лежи у чињеници да су многе иконостасе у црквама Србије радили приучени сликари, дилетанти, понекад и „собни молери“, како су академски живописци и црквени сликари волели да називају своје нелојалне конкуренте. Неки од тих „живописаца“ познати су именом и презименом, понекад и делом похрањени под сводовима и кубетима скромних цркава. Помињати их, па и наводити цркве у којима су оставили свој дилетантски труд, у овом тренутку, успут и на прескок, било би некорисно. Зато се одлучујемо да простор поклонимо фирми која је са великим амбицијама, и, на жалост, малим резултатима, пунила цркве иконама и живописом, конкуришући признатим сликарима свог времена Стеви Тодоровићу, Живку Југовићу, Настасу Стевановићу, Лазару Крцалићу, Николи Милојевићу, Милисаву Марковићу, Павлу Чортановићу, Рафаилу Момчиловићу и другима.

Пажљивији истраживачи црквене уметности поменутог периода имали су прилике да се у две последње деценије прошлог и првој деценији овог века (најчешће до рата 1914) сретну са трговачким понудама фирме В. Марковића и И. Павловића (W. Markovits & Pavlovits). Трговачки агенти ове фирме упорно и систематски обилазе цркве по Србији и учествују на многим лицитацијама расписаним за израду иконостаса и живописа, или набавку црквених утвари и свештеничког одејања. Увидом у сачувану архивску грађу Црквеног одељења Министарства просвете, запазили смо да је поменута фирма често на лицитацијама односила значајне послове и изузетно угледним српским сликарима, црквеним живописцима и другим мање познатим и признатим, што је морало изазвати бурне реакције у уметничким круговима престонице.

Фирма В. Марковића и И. Павловића добијала је послове на лицитацијама захваљујући најповољнијим, најнижим ценама, што је условило да запостави уметнички квалитет и испоручује наручиоцима серијски произведене иконе, увезене из иностранства, и продукцију приучених сликарааматера. Таква делатност

фирме изазвала је живе реакције српских сликара, које ће кулминирати пред крај прошлог века све учесталијим захтевима да Министарство просвете и црквених послова забрани рад фирми. Странице које посвећујемо фирми В. Марковића и И. Павловића, као и спорови уметника са фирмом, могу бити од користи истраживачима, тим пре што ћемо указати и на неке конкретне послове које је преузела и извела фирма, и са којима ће се истраживачи сresti на терену без могућности да брзо, на лицу места, открију аутора, односно лиферанта, одређеног посла.

Фирма В. Марковића и И. Павловића основана је у Београду 1884. године.¹ Налазила се у Дубровачкој улици бр. 10, преко пута Саборне цркве. Из заглавља службеног писма, меморандума, сазнајемо чиме су се све бавили власници, и шта је тржишту све нудила њихова фирма, па га доносимо у изворном облику „Основана радња у години 1884. црквеног и свештеничког одеља и свију црквених утвари В. Марковића и Павловића у Београду, налази се прекопута Саборне цркве, Дубровачка улица бр. 10. У потпуно снабдевом стоваришту налазе се готова и израђују: РАЗНА ЦРКВЕНА ОДЈЕЈАЊА као: одежде, стихири, епитрахиљи, наруквике, појасеви, дарци, воздуси и т.д. и т.д. СВЕШТЕНИЧКА ОДЕЈЛА као: антерије, цубета, капути, ћурчета, расе, полурасе, капе, појасеви од разних материјала. КЊИГА свију црквених у кожном повезу и на разном колу. ЕВАН-ГЕЛИЈА у кадифи, позлаћених и окованих. Са евангелистима. ПРЕСТОЛНИХ КРСТОВА за часну трпезу, рипида, чирака, кадионица, петохлебница кутија за крштење, дарохранилница и т.д. ПЛАШТАНИЦА као и свију православних СВЕТИХ ИКОНА православног стила, на платну, руком живописане, на дрвету, плеху и позлаћених руских.“² На меморандуму из каснијег времена (пословно писмо из 1908. године) доштампано је: „ЛИТИЈА разних златотканих, свилених. БАРИЈАКА свилених, вунених као и црних за погребне. НЕБА ЦРКВЕНА златом и свилом извежена, као и све остало што у делокруг ове радње спада.“³

¹ Архив Србије, грађа Министарства просвете, Црквено одељење, допис фирме В. Марковића и И. Павловића Министарству просвете; из заглавља званичног писма; кутија 3236, година 1895.

² Исто.

³ Архив Србије, грађа Министарства просвете, Црквено одељење, допис фирме В. Марковића и И. Павловића, година 1908, кутија 3291.

За нас ће, сасвим разумљиво, бити посебно занимљива понуда фирме из домена ликовних и примењених уметности, мада је све, или већина онога што је нудила, било у непосредном додиру с неком уметничком дисциплином.

Витомир Марковић и Иван Павловић развијали су пословање своје фирме и из године у годину постајали су све озбиљнији и опаснији конкуренти српским, пре свега београдским уметницима. Захваљујући томе што су из иностранства увозили, по повољним ценама, материјал и готове производе и за исликавање икона користили услуге сликара-аматера, често и литографисане иконе, они су могли да изиђу на лицитације са најнижим ценама и да из конкуренције избаце домаће уметнике. Робу намењену продаји и препродаји фирма је увозила из Аустрије и Русије, али то није било правило. Тамо где се роба могла набавити по најнижим ценама, и најлакше и најјевтиније допремити до земље, тамо се и куповала. За наше тржиште борили су се многи произвођачи поменутог робе, мали индустријалци, па је забележено и да је један наш земљак своју робу произведену у Русији лиферовао за Србију. Реч је о Ивану Васиљевићу Терези, фабриканту иконостаса и црквених утвари из Москве, који је 1902. године поконио засковачкој капели, у срезу Нишавском, округу Пиротском, 46 предмета (утвари, књига, икона), у вредности од близу 3.000 динара.⁴ На другом месту Васиљевић се помиње и као лиферант поменутог робе у Србију.

Захваљујући скромним могућностима тадашњег свештенства и црквених татора да оцене и процене уметничку вредност понуђених утвари и икона, па још и сталног и тешког сиромаштва цркве и народа, фирма је лако успевала да протури своју робу. Много је примера који указују и на то да су се свештеници, па и нека друга лица која су имала одређеног утицаја, заузимали да фирма В.Марковића и И. Павловића добије одређени посао. Забележен је и један судски спор по кривици Раденка Анђелковића, намесника кључког, који је прихватио, самоиницијативно, да уговара уметничке послове за фирму.⁵ Поменути Анђелковић ишао је 15 дана од цркве до цркве по Неготинској епархији и, са једним агентом фирме, уговарао послове и прикупљао новац на име аконтације. Тако је уговорио фирми посао за сипску, кладушничку, грабовичку, великоврбичку, маловрбичку, ртковску и вајску цркву за преко 4.000 динара.

Супротна страна, уметници, управо због активности фирме и помоћи коју су им чинила одређена лица, од уметника оптужена да су била корумпирана, морали су да воде и мале спорове с инвеститорима појединих црквених послова. Истине ради, треба рећи и то да фирма В. Марковића и И. Павловића није имала конкуренте само у уметницима; њима су конкурисале и све бројније сличне фирме,

као и предузимачи који су се јављали директно из иностранства, у овом случају из Пеште. О томе говори акт фирме упућен министру просвете:

„Господину Министру Просвете и Црквених Послова.

Овде.

22. априла тек. год. послали смо ми г.г. Свештенству и Таторима Ужичке цркве накнадну понуду за набавку неба и полилеја, која је много јевтинија од наше понуде од 8. марта тек. године.

Пошто татори поменутог цркве не приложише нашу накнадну нижу понуду, сигурно у намери да набавку поменутих утвари уступе неком пештанском предузимачу, то молимо г. Министра, да изволи потражити од Духовног суда, да се и наша накнадна понуда приложи, али најмеродавније би било, кад би се одредила јавна лицитација, па који би у интересу Црквене касе најнижу цену понудио, томе да се уступи набавка, а не по вољи г.г. татора, да се уступи по најскупљу цену и на штету Црквене касе некаквом предузимачу из Пеште Обер-бауеру.

Господину Министру

понизни

Витомир Марковић и Павловић.“⁶

Као што се да закључити, власници фирме били су, између осталог, и изузетно добро обавештени о сваком послу, па и о томе да ли се њихова понуда налази или не налази пред министром. Такве и сличне податке, као и податке о расписаним лицитацијама широм Србије (оним које нису објављиване у *Службеним новинама*), могли су да добију од ситних чиновника у Министарству просвете или грађевина за малу награду или извесну пажњу.

Пратећи лицитације које су расписивале црквене општине за израду иконостаса и живописање црква по селима, али и мањим градовима Србије, уверили смо се да су трговачки агенти фирме В. Марковића и И. Павловића са успехом учествовали на многим. У Духовном суду у Београду, 24. септембра 1893. одржана је лицитација за израду иконостаса у селу Радљеву, округ Ваљевски. Условима за израду иконостаса, које је презентовао председник Црквеног одбора, у тачки 1, каже се: „Иконе на броју 28 комада, морају бити у штилу православном, добро и вештачки на платну израђене. Свака икона мора имати и свој рам, дрво, рам позлаћен у ширини 9 см.“⁷

На лицитацији учествују: Мијаило Борисављевић, академски живописац⁸, Јозеф Аус, дрворезац и позлатар, те Иван Павловић и Витомир Марковић, кројачи црквеног одјејања. Најнижа Борисављевићева понуђена цена била је 2.600 динара (од почетне 4.000), а најнижа

фирме В. Марковића и И. Павловића 2.580 динара. Иако је разлика у цени била свега 20 динара, посао је уступљен кројачима, а не сликару школованом у Русији. Резултат лица-тације добио је верификацију и у Министарству просвете. Већ 7. октобра исте године министар доноси решење: „По мњењу суда од 27. септембра т.г. Бр. 5784, а на основу тачке 3, чл. 97. Закона о црквеним пословима, одобравам услове и лицитацију од 24. септембра о.г., на којој је израда иконостаса цркве радљевске, у Срезу тамнавском, Округу ваљевском, остала на овдашње кројаче свештеничког и црквеног одела В. Марковићу и И. Павловићу за 2.580. динара.”⁹ Да су сликари, конкуренти, имали разлога да буду незадовољни и огорчени, не треба ни доказивати.

Морамо признати да ни црква, митрополит Михаило и Архиепископски сабор нису били ра-сположени према фирми В. Марковића и И. Павловића и Другим, сличним, пре свега зато што су увозом икона из иностранства, поготово иконама увезеним са Запада, негативно утицали на дух православља и традицију. У једном допису Министарству просвете митрополит Михаило ће написати:

„Шпекуланти и пропаганда почели су уносити у Србију многе слике, под именом иконе, и продају нашем народу, чим га навикавају да буде равнодушан и да не чини разлику између своје православне и католичке и унијатске вере. Ове су иконе са подписом на страном језику, и свеци су типа римскога, обријани или са брадом, а на врху главе са теменом обријаним, са оделом које се не употребљава у нашим црквама, и са позитуром западњаштва, на коленима и са склопљеним рукама.”¹⁰

На почетку новог столећа, средином 1900. године, долази до новог спора између београдских сликара и цркве, а због уступљеног посла фирми В. Марковића и И. Павловића. Сазнавши да је израда иконостаса у селу Добри, у округу Пожаревачком, поверена поменутој фирми, београдски сликари подносе жалбу Министарству просвете тражећи да се забрани рад „нестручним предузимачима” и да се ниједан посао не даје „испод руке”, већ обавезно путем лицитације. У својој представи Министарству просвете сликари пишу:

„Расписом Господина Министра Просвете од 21. јула прошле године, Бр. 869, наређено је Духовним епархијским судовима да се грађење црква не сме без његова знања и одобрења давати, јер би такво предузеће било противно закону о подизању црква.

У истом распису Господин Министар је на-поменуо, како је он позван и Законом о црквеним властима, од 1890. године, да води надзор над свим пословима који се тичу цркве и њених установа, па је препоручио епархијским судовима, да се у будуће придржавају законских прописа и да по њима ништа не

предузимају без његова знања и предходног одобрења.

Овај распис, дакле, потекао је из најчистијих побуда, колико да се с једне стране закони не заобилазе, толико пак више да се стане на пут многим злоупотребима које су се дешавале кад су поједини послови црквени давани и без одобрења Господина Министра, и без јавних лицитација.

Иако је поменути распис уместан и прецизиран, ми смо слободни доставити Господину Министру да га извесне духовне власти не извршују, и веће црквене послове дају испод руке, мимо лицитације. Ми ћемо да се ограничимо само на послове наше струке.

После самога грађења зидања цркве највећи, најделикатнији и најскупљи посао у црквама, долази грађење и малање иконостаса. Посао тај тражи уметника, и ти радови плаћају се при најмањој цркви од 2.000 динара, па терају према величини цркве и до 20.000 и више хиљада динара.

Ето тако велики послови дају се и без знања и одобрења Господина Министра, а што је још чудније, и без икакве лицитације. Осим тога, надлежне власти и не гледају коме те послове дају, а давали су их много пута нестручним људима, људима другог заната. Није се гледало на укус, на уметништво ни на стил у духу православном. Довољно је било да се појави „подесан” предузимач, иако је другога заната, па би те послове добијао испод руке, и без сваке лицитације.

Сад скоро, пре месецдва дана, дато је на тај начин, испод руку, грађење и малање иконостаса цркве Добрињске у Округу пожаревачком, по скупе новце. И још коме је тај уметнички посао дат? Дато је неком Ивану Павловићу, терзији из Београда.

Само овај пример довољан је да објасни сву ствар Господину Министру. Нити је такав посао прошао законитим путем, нит је дат стручњаку од заната, а да и не говоримо о томе, што се нама као живописцима и стручним људима одузима леб од стране оваквих и њима сличних терзија.

Достављајући ову неправилност Господину Министру, ми га понизно молимо, да изволи

⁴ Архив Србије, грађа Министарства просвете, Црквено одељење, предлог за одликовање, година 1903, кутија 3263.

⁵ Архив Србије, грађа Министарства просвете, Црквено одељење, кривица Раденка Анђелковића, намесника кључког, година 1900, кутија 3255.

⁶ Исто.

⁷ Архив Србије, грађа Министарства просвете, црквено одељење, услови за израду иконостаса цркве у Радљеву, година 1893, кутија 3230.

⁸ Угљеша Рајчевић, *Како су се школовали српски уметници у Русији с краја XIX века*, Свеске ДИУС 14 (Београд 1983) 87—101.

⁹ Вид. нап. 7.

¹⁰ Архив Србије, грађа Министарства просвете, Црквено одељење, година 1892, кутија 3225.

опоменути духовне власти, да се грађење и малање иконостаса забрани нестручним предузимачима, и да се овако скупи послови не дају испод руке, него путем јавне лицитације, како по закону и треба да буде.

14. априла 1900. године.

Понизни Ђорђе Крстић академик
живописац с. р. Ђока
Миловановић управ. картограф.
радионице
Никола Милојевић
академски живописац
Настас Стефановић
живописац."¹¹

Иако смо очекивали да ће београдски сли-кари изаћи као морални победници из овог принципијелног спора али и спора којим се бранило достојанство еснафа и уметности догодило се нешто сасвим неочекивано. Знамо да је министар просвете покренуо поступак и тражио да га хитно извести како је и због чега посао уступљен без лицитације фирми В. Марковића и И. Павловића; знамо и то да је Духовни суд у Београду известио министра да је свештеник (онај који је дао посао на незаконит начин фирми) узет на одговорност; али, без обзира на све околности, ствар се окренула у корист фирме. Речит доказ о томе је и акт Духовног суда у Београду упућен министру просвете.

„Београдски духовни суд Бр.
4472. 10. јули 1900. год.
Београд.

Господину Министру Просвете и Црквених послова.

Све акте о набавци иконостаса за добрињску цркву, Суд учтиво шаље с молбом да изволи Господин Министар одобрити издатак у 4.500 динара, пошто је по наређењу Архијерејске власти комисија исти примила и нашла: „да је солидно израђен и да црква није ништа оштећена, већ у добити, због чега би предузимача требало наградити“.

Учтиво се моли Господин Министар да уз повратак прилога изволи извести овај Суд о свом решењу.

Дежурни судија
свештеник М.
Влајковић."¹²

Међу сачуваном преписком чува се и реферат о набавци иконостаса цркве добрињске, из кога се види да је Комисија иконостас примила и нашла да је „у свему добар и да није скуп за цену од 4.500 динара, шта више да би стараоци требали и да предузимача по могућности још и награде“.¹³

У истом реферату даље се каже: „Поред овакве оцене Комисијске још је суд општине добрињске од своје стране молио Духовни суд, да не узима свештеника на одговор, јер су сами парохијани и Општински суд молили га и наваљивали да тако уради, а од овога нема штете никакве.“¹⁴

На крају извештаја указује се на чињеницу да је господин митрополит одобрио да се иконостас освешта.

Министар просвете, прихватајући одлуку црквених власти, Архијерејског сабора и митрополита, доноси следећу одлуку:

„На предлог Суда од 10. прошлог месеца, Бр. 4471, а с обзиром на одлуку Његовог Високо-преосвештенства Господина Митрополита, АЕ бр. 1029, одобравам да се из касе цркве добрињске може издати 4.500 динара овдашњој Фирми Марковића и Павловића, на име исплате за израду иконостаса поменуте цркве, који је посао ова фирма извршила.

Акта се под ./ враћају Суду. М."¹
Експедовано 5. VIII 1900. год.

Тако је *Фирма В. Марковића и И. Павловића*, бар у једном случају, изашла као победник и, бар за неко време, ућуткала београдске сликаре.

Најупорнији и најгласнији у сукобу са фирмом В. Марковића и И. Павловића био је сликар Милисав Марковић. То је разумљиво, јер је Марковић живео искључиво од сликарства, превасходно као црквени сликар. Иако је Марковић имао за собом на десетине осликаних цркава у Србији и ван њених граница, и преузимао сликарске послове у црквама са најпознатијим сликарима свог времена (Стевом Тодоровићем), власницима помињане фирме ништа није сметало да га прогласе незналицом. Када је Милисаву Марковићу био у изгледу посао у цркви села Поповића, надомак Београда, фирма В. Марковића и И. Павловића чини све да обори договор црквених власти и сликара Марковића, нудећи знатно нижу цену од оне коју је био на путу да уговори сликар. Из дописа Министарству просвете, које подноси фирма, видећемо како и „терзије“ не бирају речи и ударце намењене конкуренцији. У допису се каже:

„Као што се види, овакви послови (израда целокупног иконостаса) у интересу цркава и њихових капитала, до сада су се редовно израђивали и набављали путем јавне лицитације, јер су послови плаћени према вредности израђеног посла, а већином су и дељени, да сваки мајстор свој занат ради.

За цркву Поповићску овде није тај случај, но је Духовни суд Епархије београдске, предложио за одобрење израду иконостаса за поменуту цркву, без икакве лицитације *једном обичном недипломисаноме молеру, који је у овом случају: столар, дрворезац, фарбар, позла-*

тар и живописац, а међутим он је само за нужду сликар."¹⁶

Као што видимо, фирма је искористила прилику да узврати ударац и да, иако је и сама оптуживана за узимање послова изван јавних лицитација, по сваку цену преотме посао од конкурента. Дужни смо да напоменемо због примедбе фирме да ће М. Марковић, добије ли посао, обавити све занатске и уметничке радове да је у то време била пракса да једна особа, предузимач на лицитацији, преузме све послове. То су радили и много познатији од Марковића, рецимо Тодоровић и Крцалић.

Овај посао, ипак је извео Милисав Марковић, али, захваљујући нелојалном поступку фирме В. Марковића и И. Павловића, за свега 2.550 динара, тј. за 650 динара ниже од прве уговорене цене. Министар је, што се и подразумева, одобрио да се посао уступи М. Марковићу.

Када је фирма В. Марковића и И. Павловића разгранала посао, када је снабдела „сумњивим“ иконостасима десетине цркава у Србији, сликари поново подижу свој глас. У јануару 1907. године Стеван Тодоровић, Живко Југовић, Милисав Марковић, Настас Стевановић и Никола Милојевић, угледни београдски сликари, подносе Министарству просвете жалбу на нелојалне конкуренте. Због изузетно занимљиве садржине жалбе, али и обиља важних података изнетих у истој, доносимо је у целини:

„Господину Министру Просвете и Црквених послова.

Уверени смо да је г. Министру познато да су извесни трговци и шпекуланти пуних 20 год. преузимали израду икона и постављање иконостаса у нашим отачаственим црквама, и да су многе наше Богомоље накараћене католичким, шаблонски рађеним иконама, које су шпекуланти са стране доносили и по скупу цену продавали.

Докле је ово овако практиковано, ми као сликари увек смо на конкурсима кад год смо се јављали на разне начине ометани и одбијани, а наиме, или су нам се постављали услови да положимо велике кауције, или нам се појединим као државним чиновницима чиниле препреке да не можемо бити лицитанти; а другима, који нису у државној служби а имају права да лицитирају, чињене су друге разне препоне, те је тако давата могућност да се горњи радови уступају терзијама и шпекулантима.

У Београду постоји једна Фирма, која израђује без конкуренције за целу Србију одјејања црквена, и лиферује црквене ствари по скупу цену, јер нема конкурената. Иста је Фирма помоћу некаквог одобрења од духовне власти лиферовала преко 25 иконостаса, које су на горе поменути начин рађене.

Било је прилике, када су представници појединих цркава од духовних власти тражили, да им се иконе раде од наших српских сли-

кара, а њима је одговарано: како су наши српски сликари скупи, и како постоји извесна Фирма, која ће то да уради по врло јевтину цену, и т.д. и т.д.

А било је и таквих прилика где су израде икона и иконостаса уступане обичним собним молерима и фирмописцима, јер су духовне власти увек налазиле да свако има право да буде предузимач, само кад положи прописну кауцију. Од оваквих предузимача урађене су ове цркве: црква Рајевског у Адровцу, црква врбска у Округу крушевачком, црква у Сечјој реци (Ужички), црква у Железнику (округ београдски), црква у Бресници (Рудник)... све је ово радио некакав Д. Обреновић, собни мо-лер, и неки Никола Фодор, молер.

Србија је пуна разних католичких накарада, које се под видом православних икона продају, и које се уносе у Србију без цензуре; док остале државе нарочито на ово обраћају пажњу и забрањују свако уношење слика и икона са стране.

Познавајући госп. Министра као заштитиника српског сликарства, ми се обраћамо г. Министру са овом представком: да и ову важну страну сликања и украшавања наших богомоља узме у заштиту, и да забрани експлоататорима који немају ни појма о црквеном сликарству да и даље имају права на ове радове, и да нареди да се ови уступају људима који су се за то припремали и усавршавали, а уједно молимо да се забрани уношење икона са стране, које нису у православном духу рађене.

Ради уверења г. Министра какве су се ствари дешавале при давању горњих послова шпекулантима и несликарима, један од потписника увериће г. Министра стварним документима, која ће он сам поднети г. Министру на увиђај.

У нади да ће г. Министар прихватити овај наш предлог, како би се и ова грана сликарства што боље одржала и подигла.

20. јануара 1907. год.
Београд.

Понизни г. Министру

Стеван Тодоровић, акад. сл. Живко
Југовић, акад. сл. Милисав
Марковић, цркв. сл.
Настас Стевановић, сликар
Никола Милојевић, акад. сл."¹⁷

¹¹ Архив Србије, грађа Министарства просвете, Црквено одељење, допис сликара министру просвете, година 1900, кутија 3255.¹²

¹² Исто.

¹³ Исто.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Архив Србије, грађа Министарства просвете, Црквено одељење, година 1897, кутија 3242.

¹⁷ Архив Србије, грађа Министарства просвете, Црквено одељење, година 1895, кутија 3236.

Марковић, Павловић и Друг — Београд

MARKOVITS, PAVLOVITS & Co, Belgrad

Основан 1881.
 Прва српска
 Грговачко занотли-
 сва кућа
 за све црквене у-
 одејачке и остале
 одеје
 ЗА И О Д
 за црквене животи-
 нству, дворица, р-
 љачко вјоностава
 што у ред прелеп-
 вари, ала

У потпуно свабодном
 отварању на свакога
 тога и напреду

РАЗНА

Црквена одејачка
 као: одежде, етиљари,
 епитрахили, наручнице,
 појасови, дарни, по-
 деси и т. д.

Свештеничка одеља
 као: анжерове, рубаше,
 кошуће, рого, колудске
 копе, појасови од различ-
 итих материја

Књига

своју црквених у поједној
 пољеу и на разном језику
ЕВАНГЕЛИЈА
 у различитим појасовима, и опис-
 са евангелистима

Прејетол, кретова
 се одену трасе, раница,
 гараса, палмонича, по-
 тохлебница, кутија за пр-
 штење, дарица, различити
 и т. д.

Плаштаница

као и своју правоуг-
 лних свешт. окова
 православног стања, из
 платну руком живопис-
 вана, на дрвету, пласу и
 поклаћених руских

Лигија

разних златотанних,
 сивих

Барјана

свештеничких, муничких, као
 и црних за појасове

Неба црквена

златом и сивом живо-
 писана
 као и све остало што
 у долакруг ове ра-
 дње слава

Штампа С. Харовић

Павловић, Београд

Телеграм: Markovits, Pavlovits, Belgrad

Београд
Belgrad

9 Октобра 1908.

Господину

Министру просвете и црк. ств.

Милош

Ја ми од године 1904 - од брешке Круж-
 сава Његовог Величанства Краља Петра I
 Рада смо се ризикују Т. Министра просвете, изврши-
 ми интервенцију Црквених Врховних за Кружак
 да се даде ми некако Епархију Шимлову
 за дук од дук. 440. до њоме нема нама
 јам да вам остави за Врховна која су ви
 пријемна.

Ми смо се сабрали ову обраћање
 Духовном Суду Шимловом и молили да вам
 се даде дук ове епархије некако некако
 но да жалосит, епархијски остаци онемогуће
 суда да даде су остаци епархије, и ми да
 свога пријема оставимо да добијемо.

Ми изјурисливије молимо Т. Министра
 да изволи Шимловки дук. суд оставити и
 своју дукосити према епархијским, у онемогуће
 и ако нам дук наше радње се дозвољава

У.

Сликари су макар у једном захтеву постигли циљ. Захваљујући чињеници да је и Црква дуго година инсистирала да се уведе званична цензура на увоз икона из иностранства, како би се сачувао православни дух икона у нашим црквама и домовима, цензура је и уведена. Године 1905. Архијерејски сабор именовано је комисију од два свештеника, која је код сваке испоруке икона из иностранства излазила на београдску царинарницу да прегледа приспеле иконе. Оне иконе које би, по мишљењу свештеника из комисије, одговарале духу православља, морале су бити оверене специјалним црквеним печатом, на коме је био натпис: „Одобрава Краљевска Српска Митрополија“.¹⁸

И министар просвете је добио доказе које су сликари најавили против фирме В. Марковића и И. Павловића. У свом дугачком допису, Милисав Марковић износи читав низ података који су усмерени против фирме и несавесног пословања Марковића и Павловића. Писмо ће бити објављено у прилогу, па из њега преузимамо само једну реченицу: „морам да тражим заштиту од вас Господине Министре; и да Вас најпокорније молим у име свију наших сликара да овом злу станете на пут, и да овим терзијама забраните предузимање иконостаса и икона, јер терзија нема на иконстасу нити шта да шије, нити да

кроји.“¹⁹ У наставку Марковић износи и конкретне податке о томе како је, по његовом мишљењу незаконито, изгубио посао око сликања иконостаса за цркве у Кличевцу и Калањеву.

Предузимљиви терзије и трговци, Витомир Марковић и Иван Павловић (касније су фирми и својим именима додали и реч „другови“) нису пропуштали прилику да добију било какав посао, без обзира да ли су за њега били квалификовани. Познато је и то да су послове преузимали па препуштали другима, аматери-масликарима, али и сликарима без посла, који су за мали новац, анонимно радили за ову фирму. Сасвим је извесно да су на тај начин увозили иконе из иностранства или запошљавајући лица чија се имена нису помињала, „украсили“ многе цркве у Србији, али тек нам предстоји да утврдимо које су и шта нас у њима очекује. Сигурно је да су добили посао и извели га (говоримо само о изради иконостаса и зидних декорација) у селима Радљеву, Калањеву, Кличевцу, Добри, док ће друге, следећи овај траг, пронаћи и евидентирати неки вреднији истраживачи. Изазов постоји, тим пре што сликари указују да је фирма В. Марковића и И. Павловића снабдела иконостасима 25 цркава у границама тадашње Србије.

ПРИЛОГ

„Господину Министру Просвете и Црквених Дела.

У Београду постоји једна фирма, која израђује црквена одјејања и све црквене утвари, ова је фирма без конкуренције експлоатисала све наше отачаствене Цркве и Манастире, продавајући бофл по скупе новце, и то све помоћу људи који су за добре бакшише овој фирми чинили услуге.

Иста фирма има једног свог члана који се искључиво бави предузимањем иконостаса и набавком католичких икона, којима украшава наше богомоље, и то по цену каква се њему свиди.

Да бих расветлио ствар, каквим средствима и на какав начин ова фирма врши лиферације иконостаса, нека ми је дозвољено да овде наведем неколико примера, из којих ће Г. Министар моћи да се увери и да реши да ли ова фирма треба и даље да учествује у овим предузећима или не: Кад год је објављена каква лицитација да се има да ради какав иконостас, фирма је од својих агената одмах извештавана, и мање више у споразуму прописује услове о држању лицитације, у условима на првом месту прописује се баснословна кауција коју ни један од наших сликара није у стању да положи, и друго што су наши сликари махом државни чиновници који по закону немају права да се појаве на лица-

тацији, јер их члан те фирме с правом по закону, са лицитације одбије, и тако фирма долази до повољног резултата и посао прима.

Једини сам ја који нисам у државној служби и који се већ пуних 22 године носим и борим са овом фирмом и мени иста чини такве неприлике да морам да тражим заштите и од вас господине министре и да вас најпокорније молим у име свију наших сликара, да овом злу станете на пут, и да овим терзијама забраните предузимање иконостаса и икона, јер терзија нема на иконостасима нити што да шије нити да кроји.

Ја сам се споразумевао са нашим сликарима да сви скупа поднесемо ову молбу, но они су ми одговорили да су вољни то учинити, само кад се сликарски радови не би давали на лицитацијама, јер они неће да се такмиче са терзијама и да их попови са лицитација као државне чиновнике према закону одбијају.

Знајући да је господин Министар велики заштитник српских сликара и да ради на томе да се сликарство у Србији гаји и подиже, овим молим Г. Министра да овим тер-

¹⁸ Архив Србије, грађа Министарства просвете, Црквено одељење, распис Бр. 17.090, од 20. септембра 1903, година 1905, кутија 3.274.

¹⁹ Архив Србије, грађа Министарства просвете, Црквено одељење, година 1907, кутија 3282.

зијама забрани даље преузимање икона и иконостаса, и да нареди духовним властима да се при давању икона и иконостаса, узимају понуде и цене само од спремних сликара а никако од терзија који ни појма немају о томе.

Из овог примера ћу да уверим Г. Министра једном некоректном радњом при лифEROвању иконостаса за Кличевачку цркву. Та фирма примила је у израду овај иконостас *испод руке*. Члан те фирме је за то време био главни директор столарске акционарске фабрике. Тај иконостас у фабрици радио је Светозар Влајковић син Г. Влајковића председника Духовног суда, када је исти иконостас имао да буде од стране стручне комисије прегледан и примљен, за стручног члана Духовни суд одредио је Г. Светозара Влајковића столара; дакле да мајстор који је иконостас радио да га он сам и прегледа, и наравно други члан као духовно лице био је судија истога суда, и кад је сликар као трећи члан хтео да утврди да су иконе у духу католичком шаблонски измазане, он је остао у мањини и тако је иконостас, иако није по уговору урађен, примљен што под *./.* прилажем препис протокола комисијског ради уверења за чији препис јамчим.

Други пример био је тај да је члан те фирме примио и уговорио испод руке иконо-

стас Калањевичке цркве у Жич. епархији, и кад сам се ја на овакву радњу жалио Г. Министру, наређено је Жичком Духовном суду да се уговор уништи и да се држи нова лицитација. Овде је при овој лицитацији било удешено тако да се позову она лица која су имала да испуне форму лицитације, те да фирма узме опет овај иконостас. Када сам ја дошао на лицитацију мени је Г. Михајло Поповић, члан Духовног суда пред свима забранио да лицитирам, и када сам изјавио жалбу Г. Министру за овај поступак, он је у своме изјашњењу навео како Жички Духовни суд није наредио да и мене позову. Препис као и уговор Калањевачке цркве под *./.* прилажем ради уверења за који јамчим.

Уједно прилажем и препис мојих уверења колико сам црква у отаџбини урадио. које сам радове пред стручним комисијама предао, па се надам да се Министар неће огрешити а да ме поред осталих наших сликара не узме у заштиту од ових терзиских експлоататора, који су више од 20 цркава католичким иконама до сада накаррадили.

17. I 1907.
Београд

Понизан
Милицав Марковић, црквени сликар."

La firme de Vitomir Markovitch et d'Ivan Pavlovitch de Belgrade

UGLJEŠA RAJČEVIĆ

Dans les deux dernières décennies du XIXe siècle et au début du XXe, avant la Première guerre mondiale, on vit apparaître en Serbie la firme de Vitomir Markovitch et d'Ivan Pavlovitch, qui exécute des travaux artistiques importants principalement dans les églises de villages et de petites villes. Cette firme fut fondée en 1884 dans la capitale serbe et elle avait son siège au 10, rue de Dubrovnik, face à l'église cathédrale. L'en-tête d'une lettre de cette firme qui nous est parvenue nous apprend que celle-ci s'occupait des travaux suivants: fabrication et vente de vêtements sacerdotaux, de livres liturgiques, de croix à pied et de vases sacrés, d'icônes etc. Fait important du point de vue de l'histoire, c'est que le plus souvent les iconostases (cloison et icônes) et autres travaux du domaine de l'art n'étaient pas signés, ce qui entraîne des erreurs dans l'identification de leur auteur. En vue de faire face à la concurrence des artistes instruits et reconnus, les propriétaires de la firme en question acceptaient d'exécuter des travaux artistiques à des prix généralement très bas. A cet effet ils recrutèrent

des artistes qui n'étaient pas qualifiés pour le travail qu'ils s'engageaient d'accomplir; d'autre part, ils importaient des pays étrangers des marchandises de valeur douteuse.

Entre les artistes serbes et cette firme qui empêchait ceux-ci de gagner leur vie, une lutte acharnée et inégale était menée, se terminant pour la plupart par la défaite des artistes. L'Église disposant de moyens financiers insuffisants et la majorité du clergé ne possédant pas les connaissances nécessaires sur l'art, le travail était souvent confié à celui dont les services étaient les moins coûteux.

La documentation du Ministère de l'éducation (section des affaires religieuses), conservée aux Archives de Serbie permet de conclure que la firme en question a livré des iconostases aux églises des villages de Radlievo, Kalaniévik, Klitchevatz, Dobra... C'est aux chercheurs d'identifier les autres, étant donné que la firme de Vitomir Markovitch et d'Ivan Pavlovitch avait certainement pourvu d'iconostases au moins 25 églises de la Serbie de l'époque.